

על הבדלי הענישה בין נאשמים יהודים לערבים

פרופ' גיורא רהב, פרופ' אפי יער ופרופ' יורם רבין*

- א. מבוא
- ב. מחקרים קודמים על הפליית ערבים במערכת המשפט הפלילי בישראל
- ג. המדגם, הנתונים ושיטת המחקר
- ד. הממצאים
 1. הבדלים בין נאשמים ערבים ליהודים
 2. מאפיינים דמוגרפיים
 3. ניתוח רב-משתני של שלבי התהליך
 4. חומרת העונשים
- ה. מסקנות

א. מבוא

השוויון הוא ערך אוניברסאלי, ומבחינה עיונית אין כמעט צורך להצדיקו. בישראל הזכות לשוויון וחובת המדינה הנובעת ממנה שלא להפלות, נגזרות מ"הזכות לכבוד" שבחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.¹ לפיכך נקבע בפסיקת בית המשפט העליון כי הזכות לשוויון היא כיום זכות בעלת מעמד חוקתי על-חוקי.² במציאות הישראלית יש

* פרופ' גיורא רהב מהחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' אפי יער מהחוג לסוציולוגיה וראש תכנית אוונס ליישוב סכסוכים וגישה באוניברסיטת תל-אביב; פרופ' יורם רבין, היועץ המשפטי למבקר המדינה, ולשעבר דיקן בית הספר למשפטים ע"ש חיים שטריקס, המסלול האקדמי, המכללה למינהל. המחברים מבקשים בזאת להודות ללשכת עורכי הדין ולהנהלת בתי המשפט על מימון המחקר. המחברים מבקשים להודות גם לרן אייל על עזרתו.
ס' 2 ו-4 לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.

¹ בג"ץ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון בישראל נ' הכנסת, פ"ד סא(1) 619 (2006), שעסק בחוקתיותו של חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002. במקרה זה בפעם הראשונה נבחן לעומקו חוק ראשי של הכנסת בטענה כי הוא נוגד את עקרון השוויון החוקתי שבחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. בדעת רוב נדחתה העתירה ונקבע שאין לפסול את החוק. עם זאת, כל השופטים, לרבות השופט

חשיבות מיוחדת להבטחת שוויון בין יהודים לערבים, בעיקר לנוכח "הפליה מוכחת" לרעה של ערבים, שהייתה בעבר וטרם הוסרה כליל בהווה.³ בית המשפט העליון הדגיש כי "במישור המעשי במדינת ישראל נודעת משמעות מיוחדת לשאלת השוויון כלפי ערבים. שאלה זאת כרוכה במערכת יחסים מורכבת שהתפתחה בין יהודים לבין ערבים בארץ זאת במשך תקופה ארוכה. אף על פי כן, ואולי דווקא בשל כך, יש צורך בשוויון".⁴ להפליה בכלל, ולהפליית ערבים בפרט, נודעת משמעות הרסנית והוכח שהפליה מצד הממסד הישראלי ומצד חלק ניכר מהציבור היהודי כלפי ערביי ישראל עוררה אצל ערביי ישראל אווירה של התמרמרות ותסיסה.⁵

חשוב במיוחד הדיון בשאלה, אם הפליית ערבים, אשר הוכחה בכמה מישורים של המציאות הישראלית, קיימת גם בהליכים פליליים. בתי המשפט אינם זרוע נוספת של הרשות המבצעת, שבה ההטיות הפוליטיות הן ברורות וטבעיות,⁶ אלא הם גוף מקצועי, א-פוליטי, אשר מצופות ממנו מקצועיות וניטרליות ברמה הגבוהה ביותר.⁷

חשין שדעתו הייתה דעת מיעוט, הסכימו לכך שעקרון השוויון נגזר בדרך של פרשנות מהזכות לכבוד שבחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.

³ אמנון רובינשטיין וברק מדינה **המשפט החוקתי של מדינת ישראל** כרך א: עקרונות יסוד **מדינת ישראל** (מהדורה שישית, 2005) (להלן: רובינשטיין ומדינה **המשפט החוקתי של מדינת ישראל**) עמדו על כך בהרחבה בספרם: "לאורך השנים נעשה שימוש – שהוכר כלגיטימי – בסמכויות שלטוניות לשם העדפת אינטרסים של יהודים", "התוצאה של אפליה זו היא פערים משמעותיים בין המצב של אזרחי ישראל היהודים לבין זה של אזרחי ישראל הערבים (בעיקר המוסלמים). הפערים ניכרים בתחומים רבים, ובהם הכנסה, שיעורי התעסוקה והאבטלה, התנאים הסביבתיים ביישובים ורמת הביטחון האישי, שיעורי ההצלחה בבחינות הבגרות, שיעורי הפשיעה, שיעור המעורבות בתאונות דרכים, תוחלת החיים, שיעורי תמותת תינוקות, שיעור העובדים הערבים בשירות הציבור ועוד". כמו כן, את הדין הכללי בהקשר זה, ראו: שם, בעמ' 463–455.

⁴ בג"ץ 6924/98 **האגודה לזכויות האזרח נ' ממשלת ישראל**, פ"ד נה(5) 15, 28, בפס' 15 לפסק דינו של השופט זמיר (2001).

⁵ ועדת אור ועדת החקירה הממלכתית לבירור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000 (2003), שער ראשון בס' 19: "אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות שבה הם מופלים לרעה כערבים [...] אף שרמת המודעות להפליה זו בקרב הרוב היהודי היא לעיתים קרובות נמוכה למדי, בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים הערבים היא תופשת מקום מרכזי. היא מהווה, לדעת רבים, הן במגזר הערבי והן מחוצה לו, כולל בקרב גורמי הערכה רשמיים, גורם מתסיס מרכזי".

⁶ רובינשטיין ומדינה **המשפט החוקתי של מדינת ישראל**, לעיל ה"ש 3, בעמ' 130: "הרשות השופטת היא גוף עצמאי ובלתי תלוי, שאינו חלק מן המערכת הפוליטית".

⁷ אהרן ברק **פרשנות במשפט** כרך שני – פרשנות החקיקה 676–677 (2003): "השופט אינו מייצג את העם ואינו 'אחראי' כלפיו. על השופט להישאר 'מעל לפוליטיקה', ועליו להיות מודע לכך"; ראו גם: מנחם מאוטנר "הסבירות של הפוליטיקה" **תיאוריה וביקורת** 5, 25, 31 (1994), אשר לפיו הרשות השופטת אמורה להכריע לפי "הנורמות היציבות, ארוכות-הטווח, הנכללות בקורפוס התרבותי של המשפט".

על כן אך טבעי הדבר שהפליה הנובעת מהטיה של החלטות שיפוטיות בהליך הפלילי נגד ערבים, **אם קיימת**, היא עיוות דין חמור (ברמה המוסרית) ויש בה פוטנציאל הרסני ליצור אווירה של חוסר צדק, לעורר התמרמרות, תסיסה ואבדן אמון במערכת המשפט הישראלית (מבחינה תוצאתית).

מקובל על העוסקים במשפט הפלילי ובתורת הענישה שחומרת העונש צריכה להלום את מטרות הענישה השונות, ועל כן להתחשב בגורמים כגון חומרת העברה, נסיבות ביצועה וסיכויי השיקום של הנאשם. לעומת זאת העונש אינו אמור לשקף היבטים אקסטרנה-לגליים של האירוע, של העבריין או של נסיבות השיפוט. כך, למשל, לא ראוי שהעונש יהיה תלוי במוצאו האתני של הנאשם או בשיוך הלאומי שלו.⁸

מובן שבשיטת משפט המותירה מקום לשיקול דעת בגזירת העונש, אין מנוס מכך שגורמים אלה ודומיהם ישפיעו במידת מה על השיפוט ועל הענישה של עבריינים.⁹ עם זאת בחברה דמוקרטית, שהשוויון הוא נר לרגליה, יש לשאוף לכך שהשפעתם של גורמים כאלה תהיה מצומצמת ככל האפשר, ולא זו בלבד אלא גם שהשפעות כאלה, ככל שיהיו, לא יגרמו להקלה שיטתית או להחמרה שיטתית בענישתה של קבוצת אוכלוסייה מסוימת כגון המיעוט הערבי.

ב. מחקרים קודמים על הפליית ערבים במערכת המשפט הפלילי בישראל

אמנם הטיות בשיפוט על רקע שיוך גזעי וגורמיהן נחקרו בעולם פעמים רבות (בעיקר בארצות-הברית, בהקשר של יחסי לבנים ושחורים),¹⁰ אולם בארץ נעשו מחקרים

⁸ אלא אם כן המוצא האתני, הלאומי או התרבותי השפיעו על תודעתו של הנאשם ועל הלך הנפש שלו או על תפיסתו את המציאות. לדין בנושא זה, אשר זכה לכינוי "הגנה תרבותית", ראו: יורם רבין ויניב ואקי **דיני עונשין** 933-955 (מהדורה שנייה, 2010). מכל מקום, זהו מצב נדיר ואם מכירים בו הוא ממילא פועל לטובתה של קבוצת המיעוט.

⁹ אורן גזל-אייל, רענן סוליציאנו-קין, גל עינב ועטאללה שובאש "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני" **משפטים** לח 627, 629 (2008) (להלן: גזל-אייל, סוליציאנו-קין, עינב ושובאש "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני"); "החלטות שיפוטיות מתקבלות במגבלות של זמן ומידע. בהיעדר מידע מלא שופטים עשויים, במודע או שלא-במודע, להשלים את הפרטים החסרים על פי סטראוטיפים הנגזרים ממאפיינים לא רלבנטיים מבחינה משפטית כגון מינו של הנאשם או שיוכו האתני."

¹⁰ כך למשל, בארצות-הברית גברים שחורים נתפסים כ"נפלים", "עבריינים" או "מסוממים", ויש הסבורים שמערכת המשפט הפלילית מחמירה אתם בשל סטראוטיפים אלו. לסקירה בנושא זה ראו: שם, בעמ' 629-631. זאת ועוד, בארצות-הברית יש תמימות דעים מחקרית רחבה בדבר אפליה בהטלת עונש מוות, אולם מחקרים שעסקו בגזרי דין אחרים הציגו מסקנות נוקבות פחות (ראו: שם, בעמ' 630).

מעטים בנושא זה. נסקור להלן את המחקרים הספורים הרלוונטיים לענייננו, אשר בדקו את הטיות השיפוט בנוגע לנאשמים ערבים לעומת נאשמים יהודים: מחקרם של חג'–יחיא, רהב וטייכמן משנת 1978 בדק אם ישנם הבדלים בין יהודים לערבים בתהליכי הפללה וענישה. המחקר התמקד בבני נוער בלבד ומצא כי ניכרת החמרה כלפי הנוער הערבי מצד המשטרה ומצד שירות המבחן לנוער.¹¹ במאמר נוסף שפרסמו החוקרים נבדק אם קיימת הטיה בהחלטות מערכת הדין הפלילי הנוגעות לכוגרים בני המיעוטים בישראל שהואשמו באותם סעיפי עבירה שבהם הואשמו בוגרים מקרב הרוב.¹² המאמר התמקד בנתונים מבתי משפט השלום בלבד. לפיכך הוגבל המחקר לעבירות הנדונות בבתי משפט אלה (שהן מוגבלות מבחינת חומרתן).¹³ מסקנת החוקרים הייתה שעל מורשעים ערבים מוטלים עונשים חמורים יותר מאלה המוטלים על מורשעים יהודים.¹⁴ אולם הואיל והבדיקות שנערכו כללו מספר מצומצם של משתנים מבוקרים, לא היה אפשר לקבוע בצורה חד-משמעית אם התביעה או בית המשפט אכן הפלו ערבים.¹⁵

בשנת 1998 ערכו רטנר ופישמן מחקר על יהודים וערבים במערכת המשפט הפלילית בישראל.¹⁶ הם הסתמכו על הרישום הפלילי של המשטרה ובדקו שלושה שלבים של ההליך הפלילי על ציר הזמן: ההחלטה להעמיד לדין, ההחלטה בעניין ההרשעה וההחלטה בדבר העונש.¹⁷ נמצא כי החלטות הפרקליטות והמשטרה להגיש כתב אישום, או לחלופין לסגור את התיק, לא הושפעו מהזהות האתנית של החשודים. לעומת זאת נמצא כי לערבים סיכויי הרשעה גבוהים יותר וכי חומרת העונשים המוטלים עליהם רבה יותר גם כאשר מביאים בחשבון את חומרת העבירה.¹⁸ במחקר שנערך בשנת 2006 בדקו פישמן, רטנר ותורג'מן את השפעות הלאום של השיפוט, הנאשם והקרבן על ההחלטה להטיל עונש מאסר בפועל בעבירות אלימות.¹⁹

¹¹ מוחמד סלים חג'–יחיא, גיורא רהב ומאיר טייכמן **הבחנה בין יהודים וערבים בתהליכי הפללה וענישה של צעירים** (1978) (להלן: חג'–יחיא, רהב וטייכמן **הבחנה בין יהודים וערבים בתהליכי הפללה וענישה של צעירים**).

¹² מוחמד סלים חג'–יחיא, גיורא רהב ומאיר טייכמן "בית משפט השלום ותיפקודו עם המיעוטים בישראל" **פלילים** ד 157 (1994) (להלן: חג'–יחיא, רהב וטייכמן "בית משפט השלום ותיפקודו עם המיעוטים בישראל").

¹³ שם, בעמ' 160.

¹⁴ שם, בעמ' 173.

¹⁵ שם.

¹⁶ ARYE RATTNER & GIDEON FISHMAN, JUSTICE FOR ALL? JEWS AND ARABS IN THE ISRAELI CRIMINAL JUSTICE SYSTEM (1998) (להלן: RATTNER & FISHMAN).

¹⁷ שם, בעמ' 33.

¹⁸ שם, בעמ' 72–73.

¹⁹ Gideon Fishman, Arye Rattner & Hagit Turjeman, *Sentencing Outcomes in a Multinational Society: When Judges, Defendants and Victims Can Be either Arabs or*

המחקר הציג תמונה חלקית, שכן התמקד אך ורק בעברות אלימות שנדונו בשלושה בתי משפט מחוזיים. דובר בעברות שחומרתן רבה אך שכיחותן היחסית נמוכה.²⁰ נמצא כי על נאשמים ערבים הוטלו עונשי מאסר יותר מאשר על יהודים.

בשנת 2008 התפרסם מחקרם של גזל-אייל, סוליציאנו-קינן, עינב ושובאש שעסק בהבדלים בין יהודים לערבים בהארכת המעצר הראשוני.²¹ נמצא כי כאשר השופט הוא יהודי, הסיכויים של חשוד יהודי להשתחרר ממעצר גדולים מהסיכויים של חשוד ערבי להשתחרר באותן נסיבות. זאת ועוד, סיכויי שחרורו של חשוד יהודי גדולים יותר כאשר מדובר בשופט יהודי, לעומת סיכויי שחרורו באותן נסיבות על ידי שופט ערבי.²²

מחקרים אלה, על אף תרומתם הרבה לבחינת הנושא, מוגבלים מכמה בחינות. ראשית, שני המחקרים העדכניים ביותר שבדקו ענישה נוגעים לשנים 1980–1990²³ ולשנים 1985–2000.²⁴ לבדיקת הנושא בעשור שחלף מאז יש חשיבות מיוחדת, הן בשל השינויים שחלו במערכת המשפט לרבות תחלופת תובעים, שופטים וכדומה, הן בשל השינויים החברתיים שחלו במדינה. חשוב במיוחד לציין את השבר שחל ביחסי יהודים-ערבים בעקבות אירועי אוקטובר 2000 ואינתיפאדת אל-אקצה, כאשר גברו העוינות והחשדנות בין הקבוצות. שנית, מרבית המחקרים שנעשו מציגים תמונה חלקית בלבד. כך, למשל, מחקרם הראשון של חג'-יחיא, רהב וטייכמן התמקד בבני נוער בלבד,²⁵ ואילו מחקרם השני התמקד בממצאים שהתקבלו מבית משפט השלום בלבד.²⁶ מחקרם של פישמן, רטנר ותורג'מן התמקד אך ורק בעברות אלימות שנדונו בשני בתי משפט מחוזיים.²⁷ מחקר זה מנסה להשלים פערים אלה.

(להלן: Fishman, Rattner & Turjeman, *Jews*, 3 EUR. J. CRIMINOLOGY 69 (2006)).

20 שם, בעמ' 74.

21 גזל-אייל, סוליציאנו-קינן, עינב ושובאש "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני", לעיל ה"ש 9.

22 שם.

23 RATTNER & FISHMAN, JUSTICE, לעיל ה"ש 16.

24 Fishman, Rattner & Turjeman, לעיל ה"ש 19; כאמור, מאמרם של גזל-אייל, סוליציאנו-קינן, עינב ושובאש "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני", לעיל ה"ש 9, חרף ממצאיו המעניינים, עסק אך ורק בהחלטות השופטים בדבר הארכת המעצר הראשוני ולא בעונש שהוטל בסופו של ההליך.

25 חג'-יחיא, רהב וטייכמן **הבחנה בין יהודים וערבים בתהליכי הפללה וענישה של צעירים**, לעיל ה"ש 11.

26 חג'-יחיא, רהב וטייכמן "בית משפט השלום ותיפקודו עם המיעוטים בישראל", לעיל ה"ש 12.

27 Fishman, Rattner & Turjeman, לעיל ה"ש 19.

ג. המדגם, הנתונים ושיטת המחקר

מטרתו של המחקר הנוכחי הייתה לאתר מדגם מייצג של המקרים הנתונים בבתי המשפט הפליליים, בשתי ערכאותיהם העיקריות: בתי משפט השלום ובתי המשפט המחוזיים. המטרה הייתה להשתמש במדגם של 5,000 תיקים כאלה, שייצגו הן את סוגי הערכאות השונים (בתי משפט שלום ובתי משפט מחוזיים) הן את אזורי הארץ השונים בפרק הזמן שבין 1996 ל-2005. ההנחה הייתה שמדגם כזה ייצג היטב הן את הנאשמים היהודים הן את הערבים בכל מגוון העברות.

תהליך הדגימה כלל איסוף נתונים מדגמיים משישה בתי משפט שלום וארבעה בתי משפט מחוזיים. בפועל נבדקו תיקים מתשעה בתי משפט בלבד – שישה בתי משפט שלום ושלושה בתי משפט מחוזיים. נאמד מספר התיקים השנתי בכל בית משפט ונעשה ניסיון להוציא מדגם מייצג של תיקים מכל שנה, מדגם שיטתי-מקרי שהתבסס על אומדן מספר המקרים ומספר התיקים המיועד. הדגימה בוצעה בעשרים וחמישה תיקים מכל שנה, בכל בית משפט.

במהלך הדגימה עלו מספר בעיות שמקורן במערכת בתי המשפט. שינוי ארגוני שהוביל לחוסר סדר, מידע חסוי בחלק מהתיקים או תיקים שהוזמנו גם לבית המשפט לשם דיון, היו רק חלק מהקשיים שצצו והקשו על המחקר. עקב גורמים אלה ואחרים, הספיק צוות המחקר לאסוף נתונים מקצת פחות מ-1500 תיקים, ועמם נמנים כמה עשרות תיקים שהוחלט לראות אותם כ-Pretest ולא להכניסם לניתוח שיוצג להלן.

תכנית המחקר המקורית הייתה לאסוף נתונים רבים על הנאשם, על הקרבן (בעברות שיש בהן קרבן) ועל ההליך המשפטי. בפועל התברר שרק בתיקים מעטים היה ניתן להשיג את כל הנתונים הללו, ובסופו של דבר הם לא נכנסו כלל לניתוחים שיוצגו להלן. כך, למשל, התיקים שנבדקו לא כללו בדרך כלל נתונים על מאפייניו הסוציו-דמוגרפיים של הנאשם, להוציא הגיל והמין. וכפוי, הנתונים על הקרבנות או נפגעי העברות היו מעטים עוד יותר. כך, למשל, כמעט שלא נמצאו נתונים על השכלתו של הנאשם, והנתונים על עבודה ועיסוק (אם הוא עובד, ובמה) היו אף הם מעטים ביותר. הסיבה לכך היא, כנראה, שלפי החוק, הנתונים הללו אינם רלוונטיים לקביעת האשמה והעונש, ולכן הם לא נרשמו בתיקים.²⁸ עם זאת, דווקא נתונים אלה הם שעומדים במוקד העניין של המחקר הנוכחי.

הנתונים הסוציו-דמוגרפיים העיקריים שנמצאו בתיקי בתי המשפט היו מינו של הנאשם, גילו ומקום מגוריו. המשתנה החיוני ביותר למחקר, מוצאו הלאומי של הנאשם, לא נרשם בתיק כלל. בשל כך מוצאו של הנאשם הוסק משמו ומשם יישוב המגורים שלו. על פי השם חילקנו את הנאשמים לשתי קבוצות: יהודים וערבים.

²⁸ ולכן אין בכך משום ביקורת על השופטים בתיקים אלו. השופטים רואים את החלטותיהם כמנותקות ובלתי מושפעות ממאפייניו האישיים של הנאשם.

ייתכן שחלוקה זו אינה מדויקת לגמרי, משום שהיא כוללת בקרב היהודים בני אדם ממוצא אירופי גם אם אינם יהודים, וכוללת בקבוצת הערבים גם יהודים ששמותיהם דומים לשמות ערביים. מכל מקום, היו רק מקרים מעטים שבהם התעורר קושי לזהות את הלאום ברמה גבוהה של ודאות.

ד. הממצאים

בטרם ניגש להציג הבדלים בין קבוצת היהודים לקבוצת הערבים חשוב לברר האם שתי הקבוצות נבדלות זו מזו במאפיינים שעשויים להצדיק הבדלי ענישה. כך, למשל, אם חברי קבוצה אחת מואשמים בעיקר בעבירות קלות, ואילו חברי הקבוצה האחרת מואשמים בעיקר בעבירות חמורות, יהיה לגיטימי, ואף ראוי, שחברי הקבוצה הראשונה יקבלו עונשים קלים יותר. הניתוחים הראשוניים להלן ינסו לבדוק את קיומם של הבדלים שעשויים להצדיק הבדלי ענישה.

1. הבדלים בין נאשמים ערבים ליהודים

בבדיקת ההבדלים בין עונשיהם של נאשמים משתי קבוצות שונות, אחת השאלות המכריעות היא אם, ועד כמה, הקבוצות נבדלות במאפיינים שעשויים להשפיע על פסיקת בית המשפט. הדיון הנרחב בספרות בשאלה זו נוגע הן למאפיינים משפטיים כגון סוג העבירה והן למאפיינים חוץ-משפטיים כגון מינו של הנאשם.²⁹ לוח 1 להלן מציג את התפלגות סוגי העבירות של היהודים והערבים (מובהקות ההבדלים נבדקה באמצעות סדרה של מבחני חי-בריבוע).

לוח 1

סוגי העבירות

העבירה יהודים ערבים מובהקות			
0.88	2.9	2.8	רצח
0.11	2.7	1.6	נסיון רצח
0.01	19.5	26.0	תקיפה
0.09	4.5	3.0	אונס
0.03	2.7	5.2	איומים

²⁹ Cassia Spohn, *Race, Sex and Pretrial Detention in Federal Court: Indirect Effects of Cumulative Disadvantage*, 57 U. KAN. L. REV 879-901 (2009).

העברה יהודים ערבים מובהקות			
שוד	2.5	3.5	0.21
פריצה	2.4	1.8	0.85
גנבת רכב	2.0	4.4	0.02
גנבה	5.8	5.6	1.00
מוסר	2.7	1.3	0.06
סמים	16.8	13.6	0.07
סדר	2.1	2.0	1.00
צווארון לבן	7.4	6.0	0.18
שונות	15.3	21.8	0.01
אלימות	41.1	35.8	0.03
רכוש	10.2	11.8	0.20
מספר המקרים	841	544	

לוח 1 לעיל מציג את הנבדקים היהודים והערבים לפי סוגי העברות העיקריים. כאשר נכללו בתיק סעיפי אישום אחדים, נעשה הסיווג לפי מה שהוערך כעברה החמורה ביותר. תחילה ב-14 סוגים מפורטים, ואחר כך בשתי קטגוריות רחבות: עברות רכוש ועברות אלימות. מאחר שהלוח מציג את סוגי העברות כאחוזים מכלל העברות בכל קבוצה, גודלן הנבדל של שתי הקבוצות אינו פוגע בהשוואה. כקטגוריה רחבה, עברות האלימות בולטות ביותר, ונשפטו בגינן כ-41% מהנאשמים היהודים וכ-36% מהערבים, ואילו כ-10% מהיהודים וכ-12% מהערבים הואשמו בעברות הרכוש העיקריות. בקטגוריה זו נראה שההבדל בין יהודים לערבים אינו מובהק. בדיקת סוגי עברות מפורטים קצת יותר מראה שבולטות ביותר עברות תקיפה, שהואשמו בהן יותר מרבע מהיהודים וכחמישית מהערבים. בקטגוריה זו נראה שקיים הבדל מובהק ברמה של 0.01. באופן כללי אפשר לראות שאמנם ההבדלים בין שתי הקבוצות אינם גדולים מאוד, אך ישנם הבדלים לא מבוטלים בין יהודים לערבים בסוגי העברות, ובארבע מהקטגוריות המפורטות לעיל מגיעים הבדלים אלה לרמת המובהקות הסטטיסטית המקובלת של 0.05.

2. מאפיינים דמוגרפיים

הבדיקה (ראה לוח 2) מראה ששיעור הנשים בקרב היהודים (8.7%) גבוה יותר מאשר בקרב הערבים (2.9%), וההבדל מובהק מאוד מבחינה סטטיסטית ($p < 0.001$).

שתי הקבוצות, היהודים והערבים, נבדלות זו מזו גם בגיל: הגיל הממוצע של היהודים הוא 38.3 ואילו הגיל הממוצע של הערבים הוא 30.9 ($t=2.85$, $df=1253$, $p<0.001$). ההבדל מתבטא בעיקר בייצוג יתר של הערבים בקבוצת הגיל 18–25 לעומת ייצוג יתר של היהודים בקבוצת הגיל 41–60 (ביחס לאחוז באוכלוסייה).

לוח 2

מאפייני נאשמים ועברותיהם

מובהקות	ערבים	יהודים	
0.001	2.7	8.6	אחוז נשים
0.001	18.5	11.9	נשק
1.00	29.3	29.3	פגיעה גופנית
0.15	11.3	8.8	אשפוז
0.99	14.7	14.8	נזק לרכוש

לוח 3

עבר פלילי ומאפייני הליך

מובהקות	ערבים	יהודים	
			אחוזים
0.29	31.2	26.9	% בעלי הרשעות קודמות
0.01	19.2	14.2	% בעלי מאסרים קודמים
0.55	45.2	43.5	ייצוג ע"י עורך דין
			ממוצעים
0.24	2.68	2.94	מספר הרשעות קודמות
0.22	2.89	3.40	מספר מאסרים קודמים

השוואת שתי הקבוצות מבחינת העבר הפלילי שלהן מראה שבקרב הנאשמים הערבים היו יותר בעלי הרשעות קודמות ובעלי ניסיון קודם במאסר (אם כי ההבדל בשיעור בעלי הרשעות קודמות לא היה מובהק). בסך הכול, מספר המאסרים הקודמים הממוצע בעברם של היהודים שהיו להם מאסרים קודמים היה גדול מהמספר המקביל בעברם של הערבים. אם כן, האינדיקטורים השונים לעבר של הרשעות ומאסרים אינם נותנים תמונה ברורה של הבדלים בין הקבוצות או של היעדר

הבדלים כאלה.

לא נמצא הבדל בין היהודים לערבים בשיעור הייצוג על ידי עורך דין (43.5 ו-45.2 אצל יהודים וערבים בהתאמה, הבדל לא מובהק).

3. ניתוח רב-משתני של שלבי התהליך

הנתונים שהובאו לעיל מראים בכירור ששתי הקבוצות, היהודים והערבים, נבדלות זו מזו במידה שאינה מבוטלת, הן מבחינת מאפייניהן הדמוגרפיים והן מבחינת סוגי העבֶרה והעבר הפלילי של הנאשמים. כל אלה הם משתנים שיהיה זה לגיטימי שישפיעו על תוצאות התהליך המשפטי.

התהליך שנבחן במחקרנו כלל ארבעה שלבים. ראשית – משפט. לא כל מי שנפתח לו תיק בבית המשפט, מגיע בפועל למשפט. במקרים רבים תיק נסגר או מבוטל מסיבות וגורמים מגוונים: התיק נמחק או מצורף לתיקים אחרים, הנאשם לא אותר או נמצא בחו"ל ועוד. על כן רק חלק מהתיקים שנבדקו (כ-79%) הגיעו לכלל משפט ומתן פסק דין.

השלב השני בתהליך הוא ההחלטה עצמה – אם הנאשם נמצא זכאי או אשם. גם כאן התוצאות בפועל מורכבות יותר: במקרים מסוימים, בעיקר בעקבות המלצת שירותי המבחן, השופט מחליט להימנע מלהרשיע, אך בכל זאת מטיל על הנאשם עונש כלשהו כגון צו מבחן או צו שירות לתועלת הציבור. לשם פשטות צירפנו החלטות כאלה לקבוצת ההרשעות.

השלב השלישי הוא קביעת סוג העונש או סוגי העונשים. התחשבנו בשלושה סוגי עונש: קנס, מאסר על תנאי ומאסר בפועל.

השלב האחרון, שבפועל בא ביחד עם השלב הקודם, הוא קביעת חומרת העונש: אם יהיה זה קנס של 100 ש"ח או של 10,000 ש"ח, מאסר של שלושה חודשים או של שלוש שנים וכולי. מבחינת ניתוח הנתונים שלב זה שונה מקודמו, מכיוון שבשלב הקודם מדובר במשתנה דיכוטומי (העונש הוטל או לא הוטל) ואילו בשלב הנוכחי מדובר במשתנה רציף.

מאחר שרצינו לבקר את השפעתם של משתנים שונים, חוץ מהרקע הלאומי, שייתכן שהשפיעו על ההחלטות, השתמשנו בטכניקה של ניתוח רגרסיה לוגיסטית לניתוח ההשפעה על ארבעת שלבי ההחלטה הראשונים. ממצאי הניתוחים מוצגים בלוח 4 להלן.

לוח 4

ניתוחי רגרסיה לוגיסטית לסגירת תיק, הרשעה והטלת עונשים עיקריים
(מקדמי (Exp(B)

משתנה	אי-סגירה	הרשעה	קנס	מע"ת	מאסר
גיל	1.00	1.00	1.02*	0.99	1.00
מגדר (נקבה)	0.59	1.24	0.92	0.51**	0.19**
עב' אלימות	0.52**	0.35**	0.28**	1.52	1.58*
עב' סמים	0.58*	0.64	0.49**	1.46	1.63*
פציעה	0.63*	0.84	0.39**	1.35	1.21
נשק	0.57*	0.90	1.62*	0.84	0.22**
ייצוג ע"י עורך דין	0.28*	1.27	1.94**	0.59**	0.20**
מאסרים בעבר	1.13	1.55	0.72**	0.92	1.29**
הרשעות בעבר	3.67**	5.43	1.10*	1.12**	0.98
ערבי	1.59**	1.11	1.01	1.57**	2.28**
N	1204	937	882	882	882

(* מובהק ברמה של 0.05; ** מובהק ברמה של 0.01)

לוח 4 לעיל מציג את ניתוחי הרגרסיה של חמישה משתנים תלויים: סגירת התיק (וליתר דיוק: אי-סגירתו), הרשעה, וקבלת כל אחד משלושת סוגי העונשים העיקריים. המקדמים בלוח מציגים את הסיכוי להחלטה מהסוג הנבדק (בהשוואה לסיכוי להחלטה אחרת) לאחר ניכוי השפעתם של המשתנים האחרים. כך, למשל, בטור המקדמים הראשון, שמציג את ההשפעות על אי-סגירת התיק, המקדם 0.59 מציין שהסיכוי שתיק של נאשמת לא ייסגר נמוך בהרבה (0.59) מהסיכוי שתיק של נאשם לא ייסגר. ככלל, כאשר המקדם נמוך מ-1.00 הוא מציין השפעה שלילית, ואילו מקדם גבוה מ-1.00 מציין השפעה חיובית.

הכוכביות המופיעות ליד חלק מהמקדמים מציינות את מובהקותם הסטטיסטית. השורה האחרונה בלוח מציינת את מספר המקרים שנכללו בניתוח. מספר זה הולך ומצטמצם מכיוון שרק מי שתיקם לא נסגר, שהגיעו למשפט ושהורשעו – הוטלו עליהם עונשי קנס, מאסר על תנאי או מאסר בפועל.

כך אנו רואים בטור הראשון שהמקדם של היות הנאשם ערבי הוא 1.59, המציין שהסיכוי שתיקו של נאשם ערבי לא ייסגר גבוה פי 1.59 מהסיכוי לכך אצל נאשם יהודי.

בדיקת חמשת המקדמים של היות הנאשם ערבי מראה שכולם גבוהים מ-1. כלומר בכל אחד מהניתוחים האלה נראה שנאשמים ערבים הגיעו לסיום חמור יותר בהשוואה ליהודים. תיקיהם של ערבים נסגרו פחות מאלה של יהודים (כאמור – פי 1.59); כשהגיעו למשפט הם הורשעו לעתים קרובות יותר (פי 1.11); הסיכויים שיושת עליהם קנס היו גבוהים מעט יותר מסיכויי היהודים (פי 1.01); הוטלו עליהם עונשי מאסר על תנאי לעתים קרובות יותר (פי 1.57); והוטלו עליהם עונשי מאסר לעתים הרבה יותר קרובות (פי 2.28). כלומר באופן כללי התהליך בבית המשפט נוטה להחמיר יותר עם נאשמים ערבים. לעומת זאת, אפשר לטעון שבשניים מחמשת הניתוחים לעיל (הרשעה והטלת קנס) השפעת המוצא נמוכה מאוד ובלתי מובהקת. חוסר המובהקות הזו משמעותו שיש הסתברות לא מבוטלת שההבדלים אקראיים.

4. חומרת העונשים

הניתוחים לעיל נגעו לסיכויים שיוטל עונש מסוג מסוים, אך אינם אומרים דבר על חומרת העונשים. למעשה, אם ההחמרה בענישת הערבים, המתבטאת בהסתברות גבוהה יותר למאסר ולמאסר על תנאי, היא תוצאה של דעות קדומות ונטייה להפלות את הערבים לרעה, אפשר להעלות על הדעת שכאשר מוטלים עליהם עונשים אלה, הם גם יהיו חמורים יותר. הניתוחים הבאים, המוצגים בלוח 5 להלן, הם ניתוחי גרסיה מרובה, והם נועדו לבדוק אפשרות זאת.

לוח 5

חומרת העונשים, כאשר הוטלו (מקדמי גרסיה מתוקננים)

המשתנה	קנס	מע"ת	מאסר
מין	0.16**	-0.06	0.19**
גיל	0.02	-0.04	-0.06
אלימות	0.13	0.20**	0.13
סמים	0.06	0.11**	0.03
פציעה	0.01	0.02	-0.17**
נשק	0.01	-0.07	-0.16**
ייצוג עו"ד	-0.19**	-0.15**	-0.01
הרשעות	0.01	0.06	0.02
מאסרים	-0.13	-0.02	-1.53

מאסר	מע"ת	קנס	המשתנה
-0.50	0.04	-0.35	ערבי
0.167	0.081	0.082	R ²
363	695	293	N

(* מובהק ברמה של 0.05; ** מובהק ברמה של 0.01)

הניתוחים בלוח 5 לעיל מציגים את הקשר (ההשפעה) בין המוצא לבין חומרת כל אחד מסוגי העונש לאחר ביקורת על השפעת המשתנים האחרים. נכללו בניתוחים אלה רק מי שהעונש הנבדק הוטל עליהם. כלומר בניתוח הטלת קנס נכללו רק מי שהוטל עליהם קנס כלשהו. לכן מספר הנבדקים שונה מניתוח לניתוח. בדיקת המקדמים של המוצא בלוח 5 לעיל מראה שלאחר שמנטרלים את השפעתם של המשתנים האחרים, הלאום אינו קשור בקשר מובהק לרמת העונש. למעשה, בשניים מהניתוחים מתקבלים מקדמים שליליים, מקדמים המציינים שהעונש המוטל על ערבים אף נמוך במידת מה מזה המוטל על יהודים. לסיכום סעיף זה, לאחר שמבקרים ומנטרלים את מאפייני העברה והעברייני, לא נמצא קשר של ממש בין מוצאו הלאומי של הנאשם לבין חומרת העונש שהוטל עליו. הממצאים מצביעים על כך שלאחר ביקורת על מאפייניהם השונים של הנאשמים, המוצא הלאומי קשור לסיכוי להיענש בכלל, ולסיכוי לקבל כל אחד מסוגי העונשים. לעומת זאת, בקרב מקבלי כל אחד מסוגי העונש אין למוצא השפעה על חומרת העונש מעבר לזו שניתן להסבירה במאפייניהם הנבדלים של הנאשמים. אם כן, ראינו שיש נטייה מערכתית להחמיר בהחלטות הנוגעות לנאשמים ערבים, למעט החלטות הנוגעות לחומרת כל אחד מסוגי העונשים, לאחר שהוחלט על הטלת עונש כזה.

לוח 6

שיעורי הרשעה וענישה וממוצעי העונשים העיקריים של יהודים וערבים לפי שלבי התהליך

מספר התיקים	מובהקות	היחס ערבים/יהודים	ערבים	יהודים	
1385	0.001	1.10	83.5	75.7	% לא בוטלו
אחוזים מאלה שלא בוטלו					
1091	0.64	1.01	94.9	93.9	הרשעה או עונש
אחוזים מקרב הנשפטים					
1029	0.56	1.03	34.3	33.3	קנס

מספר התיקים	מובהקות	היחס ערבים/יהודים	ערבים	יהודים	
1029	0.001	1.11	78.7	71.2	מע"ת
1029	0.001	1.44	48.3	33.6	מאסר
ממוצעי ענישה כאשר הוטל העונש					
976	0.002	1.07	1.86	1.74	מספר העונשים
358	0.85	1.03	4551	4406	קנס
786	0.20	1.07	11.5	10.7	מע"ת
424	0.50	1.09	39.1	35.9	מאסר

במהלך ניתוח ההבדלים ניסינו להסיר את השפעתם של גורמים ומאפיינים אחרים של התיקים, ולהראות מה הייתה השפעת ההשתייכות הלאומית לו כל יתר מאפייניהם של הנאשמים ועברותיהם היו שווים. כאמור, נמצא שחלק מההבדלים היו קטנים ואחרים לא היו מובהקים. אבל במציאות, הנאשמים ועברותיהם אינם שווים. לוח 6 לעיל מציג את התוצאות בפועל בכל אחד מהשלבנים. הטור החשוב ביותר לענייננו בלוח זה הוא הטור המציג את היחס בין עונשיהם של הערבים לעונשיהם של היהודים, והמספרים שבו מתקבלים מחלוקת הנתון בטור ה"ערבים" באלה שבטור ה"יהודים". מה שבולט בטור זה הוא שכל המקדמים בו גבוהים מ-1.00 (אם כי בחלק מהשורות ההבדל בין הקבוצות קטן והיחס הזה גדול רק במעט מ-1.00). כלומר בכל אחד מהשלבים, בתיקיהם של הנאשמים הערבים התקבלו החלטות מחמירות יותר מאלה שבתיקי היהודים.

לוח 6 לעיל הציג את החישוב רק בנוגע למי שעברו משלב לשלב בתהליך, ולכן מספר המקרים בטור האחרון הולך ומצטמצם. אבל אפשר לבדוק את התוצאה המצטברת גם בדרך אחרת: אפשר להשוות את האפקט בשתי הקבוצות כמצטבר אצל כל מי שהתחילו את התהליך (לכל 1385 הנבדקים שהיו בעניינם נתונים). בהסתכלות כזאת נמצא שבממוצע הוטל על כל אחד מהנאשמים הערבים קנס של 1,263 ש"ח לעומת 1,083 ש"ח על כל אחד מהיהודים (הבדל שאינו מובהק), 7.3 חודשי מאסר על תנאי לעומת 5.6 חודשים על כל אחד מהיהודים (מובהק ברמה של 0.001), ו-14.1 חודשי מאסר בפועל לעומת 9.6 על כל אחד מהיהודים (מובהק ברמה של 0.02). אם נחשב גם כאן את היחס בין העונש הממוצע שהוטל על ערבים לעונש הממוצע שהוטל על יהודים נמצא שהקנסות על ערבים היו גבוהים פי 1.17 מאלה שהוטלו על יהודים, עונשי המאסר על תנאי היו חמורים יותר פי 1.3, ועונשי המאסר בפועל היו ארוכים יותר פי 1.47.

ה. מסקנות

הבדיקה שהצגנו העלתה כמה ממצאים חשובים. ראשית, על הנאשמים הערבים שתיקיהם הוגשו לכתי המשפט ואשר הובאו לדין הוטלו עונשים חמורים יותר משהוטלו על היהודים, ופער זה בענישה גדול יותר במקרי המאסר מאשר במקרי המאסר על תנאי, וגדול יותר במקרי המאסר על תנאי מאשר במקרי הקנס. שנית, ההבדלים הבולטים/מהותיים בין הקבוצות ניכרים כבר בשלב המקדמי של ביטול חלק מהתיקים. ושלישית, אם מבחינים בין סוג העונש (כגון קנס או מאסר) לבין חומרת העונש (כגון גובה הקנס או משך המאסר), נראה שמקורו של ההבדל הוא בעיקר בהחלטה על סוג העונש, ולא בקביעת חומרתו.

באופן כללי, ממצאים אלה תואמים מבחינות רבות חלק ניכר מהממצאים הקודמים במחקרים בארץ באשר להבדל בין יהודים לערבים בענישה ובגישה של בתי המשפט.³⁰ כלומר בכמה שלבים של התהליך בבתי המשפט הערבים מקבלים יחס מחמיר. דבר זה מתבטא בשיעור נמוך יותר של ביטול תיקים, שיעור גבוה יותר של הרשעות (מקרב מי שעניינם נדון לגופו של עניין בבתי המשפט), ושיעורים גבוהים יותר של עונשי קנס, מאסר על תנאי ומאסר בפועל (בהטלת עונשי קנס, לאחר שמבקרים את השפעתם של מאפייני הנאשם והעבירה, ההבדל קטן ביותר). לעומת זאת, כאשר משווים את חומרת העונש (גובה הקנס, משך המאסר על תנאי ומשך המאסר) באותם מקרים שבהם הוטל עונש זה, ההבדלים קטנים, בלתי מובהקים ובלתי עקיבים, במיוחד לאחר שמבקרים את השפעתם של גורמים אחרים.

יש להדגיש שההטיות שצוינו לעיל הן בעיקר הטיות קטנות, וכל אחת מהן כשלעצמה היא אולי זניחה. אבל מאחר שמדובר בתהליך רב שלבי, מהצטברות ההטיות נוצרים הבדלים של ממש בין שתי הקבוצות. הבדלים אלה מצטברים באופן שהם מגיעים עד כדי רמה גבוהה פי 1.47 במספר חודשי המאסר שהוטלו על הנאשמים הערבים בהשוואה לנאשמים היהודים.

קשה מאוד לקבוע מהו מקורה של ההטיה שנמצאה. ההסבר הפשוט ביותר הוא שיש הפליה בשיפוט. אך גם אם זה המצב במקרים מסוימים, ספק אם גורם זה כשלעצמו יכול להסביר את הפער בענישה. ספק זה מבוסס בין השאר על כך שגם בתקופה שלפני הקמת המדינה הייתה ענישת הערבים חמורה יותר.³¹ הנתונים

³⁰ חג' - יחיא, רהב וטייכמן **הבחנה בין יהודים וערבים בתהליכי הפללה וענישה של צעירים**, לעיל ה"ש 11; חג' - יחיא, רהב וטייכמן "בית משפט השלום ותיפקודו עם המיעוטים בישראל", לעיל ה"ש 12; גזל - אייל, סוליציאנו-קינן, עינב ושוואב "ערבים ויהודים בהליכי הארכת מעצר ראשוני", לעיל ה"ש 9; RATTNER & FISHMAN, JUSTICE, לעיל ה"ש 16.

³¹ עוזיאל שמלץ וזלצמן **סטטיסטיקה פלילית בישראל 1949 עד 1962** (ירושלים, פרסומי המכון לקרימינולוגיה מס' 8, 1964); RATTNER & FISHMAN, לעיל ה"ש 16.

שלפנינו מראים שחלק ניכר מההטיה מקורו בתהליכים הקודמים לדיון בבית המשפט. בנתונים שהוצגו לעיל מדובר בעיקר בביטול חלק מהתיקים, אך חלק מהנתונים מעלים חשד לקיומם של תהליכים שקדמו לכך. אחד הנתונים המעניינים ביותר בחומר שהוצג הוא מספר התיקים של יהודים ושל ערבים – כ-39% מהתיקים היו תיקים של ערבים, כמעט כפליים משיעורם באוכלוסייה. איננו יכולים אלא להעלות השערות באשר למקורו של ייצוג היתר הזה. אפשרות אחת היא נטייה להחמיר עם הערבים בשלבים הראשונים של התהליך. אם אמנם זה המצב, הרי בתי המשפט בפסיקותיהם לא הצליחו לתקן את העיוות הזה. אפשרות נוספת, שגם בעניינה אין לנו נתונים, מתבססת על כך שחלק ניכר מהאוכלוסייה הערבית חי בקהילות שמעמדן הסוציו-אקונומי נמוך והן מבודדות במידה רבה ומרוחקות ממרכזי האוכלוסייה והשלטון. יש מקום להשערה שביישובים כאלה שיעורי העבריינות, ובייחוד העבריינות החמורה, יהיו גבוהים יותר מאשר בשאר האוכלוסייה. אך כאמור, הנתונים שעמדו לרשותנו לא אפשרו ביקורת של המעמד הסוציו-אקונומי של הנאשם.

לבסוף, אחד הממצאים החשובים ביותר נוגע לזיהוי הקבוצה האתנית. התהליך המשפטי אמור להיות "עיוור צבעים" ואדיש לחלוטין למאפייניו החברתיים של הנאשם. ואמנם, בשל כך לא היו לנו כמעט כל נתונים על מאפייניהם הסוציו-אקונומיים של הנאשמים. אבל אם כך, הרי לא היינו אמורים לדעת גם על זהותם האתנית של הנאשמים. ואמנם, כפי שציינו לעיל, זיהוי קבוצת הלאום נעשה על סמך שם הנאשם ושמו של יישוב מגוריו. אבל להבדיל משאר המאפיינים החברתיים, נתונים אלה רשומים גם בתיק, ולעתים קרובות אלה הנתונים הראשונים של התיק שזמינים לשופט ועלולים להשפיע על החלטותיו.